

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Erzincan University Journal of Social Sciences Institute

2022-15(1)- E-ISSN-2148-9289

**BAŞBAKAN TURGUT ÖZAL HÜKÜMETLERİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE’DE
İRTİCA TARTIŞMALARI**

Reservation Discussions in Turkey During The Governments of Prime Minister Turgut Özal

Yusuf Ziya KESKİN

Doç.Dr. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Department of History

yzkeski@gmail.com

0000-0001-6275-7496

Gülsemin AKIN

glsmnakin@gmail.com

0000-0002-1806-477X

Atf/©: KESKİN, Yusuf Ziya ve AKIN Gülsemin (2022). Başbakan Turgut Özal Hükümetleri Döneminde Türkiye’de İrtica Tartışmaları, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 15, Sayı 1, 67-85

Citation/©: KESKİN, Yusuf Ziya ve AKIN Gülsemin (2022). Reservation Discussions in Turkey During The Governments of Prime Minister Turgut Özal, *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 15, Issue 1, pp.67-85

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : *Araştırma-Research*
Geliş Tarihi-Received Date : *05.08.2021*
Kabul Tarihi-Accepted Date : *30.06.2022*
Sayfa-Page: *67-85*
Doi : *10.46790/erzisosbil.979062*

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/İntihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/İntihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

BAŞBAKAN TURGUT ÖZAL HÜKÜMETLERİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE İRTİCA TARTIŞMALARI

Reservation Discussions in Turkey During The Governments of Prime Minister Turgut Özal

Yusuf Ziya KESKİN -Gülsemin AKIN

Öz:

Türkiye Cumhuriyeti, selefi olan Osmanlı İmparatorluğu'nun aksine, kuruluşunu ve sistemini laik bir temele oturtarak tüm kurumlarını bu yönde şekillendirmiştir. Ancak rejimin bu yeni yapısına karşı ilk andan itibaren toplumun belli kesimlerinde karşı bir duruş varlığını sürdürmüştür. Bu bakış açısı rejim tarafından irtica olarak adlandırılarak, mevcut devlet düzenine karşı en önemli tehdit olarak kabul edilmiştir. Özellikle çok partili siyasal hayata geçildikten sonra kimi kesimlerce laik devlet yönetimine yönelik çıkışlar karşısında, laik cumhuriyeti koruma ve kollama konusunda kendisini temel güç olarak gören TSK, cumhuriyetin temel değerlerinin aşındırıldığı gerekçesiyle etkin olarak siyasete ve devlet teşkilatına müdahil olmuştur. TSK; içselleştirdiği vatani koruma vazifesine bağlı olarak belirli aralıklarla irtica tehlikesini de göz önüne alarak devletin yönetimine doğrudan el koysa da, 12 Eylül 1980 darbesi sonrası durum değişmiştir. Çünkü bu tarihten sonra irtica tartışmalarında 12 Eylül yönetimi darbe sonrası uygulamaları sebebiyle sanık koltuğuna oturtulmuştur. Aynı şekilde askeri yönetimden seçimler sonrası yönetimi devralan Anavatan Partisi lideri Turgut Özal'da söylem ve uygulamaları ile benzer suçlamalara muhatap olmuştur.

Anahtar Kelimeler: TSK, İrtica, Askeri Darbe, Turgut Özal.

Abstract:

In contrast to its predecessor, the Ottoman Empire, The Republic of Turkey established its establishment and system on a secular basis and shaped all its institutions in this direction. But from the first moment against this new structure of the regime, there was a counter-position in certain segments of society. This point of view was called reactionary by the regime and considered the most important threat to the current state order. Especially after the transition to multi-party political life, the TSK, which sees itself as the main force in protecting and protecting the secular republic in the face of exits towards secular state administration by some segments, has actively participated in politics and state organizations on the grounds that the basic values of the Republic have been eroded. Although the TSK directly confiscated the government of the state, taking into account the danger of return at certain intervals, depending on the duty of protecting the homeland that it internalized, the situation changed after the coup of September 12, 1980. Because after this date, the administration of September 12 was placed in the defendant's seat due to its post-coup practices in the debate on the return. In the same way, Turgut Özal, the leader of the Fatherland party, who took over the administration after the elections from the military administration, has dealt with similar accusations with his rhetoric and practices.

Keywords: TSK, Return, Military Coup, Turgut Ozal.

1. GİRİŞ

Turgut Özal, Mehmet Sadık Bey ve Hafize Hanım'ın ilk çocuğu olarak 13 Ekim 1927 tarihinde Malatya'da dünyaya gelmiştir (Emin, tarihsiz:13). Malatyalı Cinlioğlu sülalesine mensup olan Mehmet Sadık Bey medrese mezunu bir banka memuru iken (Birand ve Yalçın, 2009:15) annesi Hafize Hanım Cumhuriyet öncesinde var olan, “Kızlar Mektebi” de denilen, İptidai Mektep mezunu ilkokul öğretmenidir (Çölaşan,1989:11-12)ⁱ. Mehmet Sadık Bey'in Ziraat Bankası'na müdür olarak atanması sebebiyle Turgut Özal ilkokula Söğüt'te başlamış, tayin sebebiyle ortaokulu Mardin'de, liseyi de Kayseri'de okumuştur ⁱⁱ(Birand-Yalçın, 2009:16). İstanbul Teknik Üniversitesine devlet bursuyla başlayan Turgut Özal, 1950 yılında üniversiteden elektrik mühendisi olarak mezun olmuştur

Ankara'da Elektrik İşleri Etüt İdaresinde mühendis olarak işe başlayan Özal, 1952 yılında eğitim için Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderilmiştir (Özdemir,2014:40). Bu vesile ile ilk defa Amerikan modeli ile tanışan Özal'ın üzerinde bu seyahatin çok büyük etkisi olmuş, Amerika hayranlığı ve Amerikan modeline yönelik temayülü de bu süreçte başlamıştır. Özal Amerika'dan dönüşünde aldığı terfi ile Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nde genel direktör teknik müşaviri olarak göreve başlamıştır (Emin, tarihsiz:14). 1959 yılında yedek subay olarak askere giden Özal, askerliğini Ankara'da Ordonat Okulunda yaparken 1960 askeri darbesi gerçekleşmiştir. 30 Eylül 1960 tarihinde ekonomik, sosyal ve siyasal planlamalarda hükümete yardımcı olması için kurulan Devlet Planlama Teşkilatında (DPT) görev yapmak üzere, o sırada askerliğini yapan Süleyman Demirel ile birlikte görevlendirilmiştir (Doğan,1994:27-28).

Özal ve çevresinin daha sonraki dönemlerde muhafazakâr kişiliği ile sürekli gündeme gelmesinin başlangıcı DPT günlerinde başlamıştır. Milliyet Gazetesi Ankara temsilcisi olan İlhami Soysal, o dönemde DPT'de müsteşarlık yapan Turgut Özal ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nda genel müdürlük görevini yürüten kardeşi Korkut Özal için “*Takunyahılar*” yakıştırmasını kullanmış ve Soysal'ın bu yakıştırması ile Özal kardeşler basında “*Takunyalı Kardeşler*” olarak tanınmaya başlamıştır (Tokatlı, 1999:11). Adalet Partisi lideri Ragıp Gümüşpala'nın 1964 yılında ani ölümüyle parti liderliğini ele geçiren Süleyman Demirel, 1965 seçimlerinden (YSK:2020)ⁱⁱⁱ partisini birinci parti olarak çıkarmıştır. Özal, Başbakanlık koltuğuna oturan, ağabey dediği Süleyman Demirel'in müşaviri olarak göreve başlamıştır^{iv}.

1971 askeri müdahalesi sonrasında Özal, Dünya Bankası Başkanı Mc Namara'nın iş teklifini kabul ederek ailesiyle birlikte Amerika'ya yerleşmiştir (Birand-Yalçın, 2009:41-42). 1 Temmuz 1971 tarihinde Dünya Bankasında işe başlayan Özal, madencilik ve dünya doğal kaynakları alanında çalışmalar yürütmüş, buradaki görevine 20 Ağustos 1973 tarihine kadar devam etmiştir (Özdemir, 2014:83). Özal, Amerika'da daha sonraki siyasi yaşamında da sürekli savunacağı serbest piyasa ekonomisi, liberalizm ve Dünya Bankası'nı daha yakından tanıma fırsatı bulmuş, 1973'te Türkiye'ye döndükten sonra özel sektöre yönelmiştir^v (Emin, tarihsiz:15).

Özal, 1977 yılında Milli Selamet Partisi içinde liderlik mücadelesine girişen kardeşi Korkut Özal'a yardımcı olmak amacıyla Milli Selamet Partisi'nden milletvekili aday olmuştur (Cemal, 1989:171). Kardeşinin liderlik mücadelesine yardım için partiye girse de, Özal'ın asıl amacının genel başkanlık olduğunu sezen Necmettin Erbakan, Özal'ı Mili Selamet Partisi'nin seçilmesinin imkânsız olduğu İzmir'den liste başı aday olarak göstermiştir (Arol, 1989:58). Ailesinin istememesine rağmen, yakın çevresinin ısrarları ile girdiği bu yolda MSP'nin aldığı %8,6 oy oranı ile Özal meclise girememiştir (YSK:2020). Bu sonuç görünürde kötü bir netice olsa da, Özal ailesine uzun vadedeki getirisi oldukça farklı olmuş, bu süreçte siyasetle tanışmış, acemiliğini atmıştır. Milli Selamet Partisinden vekil seçilememesinin en önemli getirisi ise 12 Eylül sonrası tekrar gireceği siyasette, askeri yönetimin vetosundan kurtularak Türk siyasetine kalıcı bir giriş yapması olmuştur.

14 Ekim 1979 tarihinde kısmi senato ve boşalan beş milletvekilliği için yapılan seçimlerde de şansını Adalet Partisi'nden senatör aday olarak denemek isteyen Özal, Demirel engeline takılmıştır. Özal'ın aday olamadığı bu seçimde AP'nin oy oranını artırması, Başbakan Ecevit'in 16 Ekim'de istifa etmesi ve Demirel'in 12 Kasım'da azınlık hükümetini kurarak Başbakan olmasıyla sonuçlanmıştır. (Ahmad, 2006:189-190). Demirel iktidarı devraldıktan sonra ülkede her geçen gün tırmanan terör ve ekonomik krize odaklanarak (Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, 2013: 5588-5590) önceliği

ekonomik alana vermiştir. Başbakan Demirel, yurt dışındayken de irtibatını kesmediği, görüşlerini hep aldığı Özal'a kendisine yaptığı tebrik ziyareti sırasında yeni hükümetinde izlenecek ekonomi politikası hakkındaki görüşlerini sormuş ve ona Merkez Bankası Başkanlığı veya DPT Müsteşarlığını teklif etmiştir. Özal ise ekonomik olarak pek de fazla yetkiye sahip olamayan bu kurum yerine, Başbakanlık Müsteşarlığı ve vekâleten de DPT Müsteşarlığı görevlerine talip olduğunu Başbakan'a söylemiştir (Çölaşan,1983:44-47). Demirel, fikirlerine ve ülkeyi dar boğazdan çıkaracağına güvendiği Özal'ın bu talebini kabul ederek onu 2 Aralık 1979 tarihinde Başbakanlık Müsteşarlığı görevine getirmiştir.

Ülkede takip edilen ithal ikameci sanayi ve yabancı malların artan tüketiminin yarattığı döviz sıkıntısına, siyasi iktidarların günü kurtarmaya yönelik popülist politikaları eklenince, ülkenin diğer sorunları gibi ekonomik sorunları da giderek artmıştır. Borç alınarak ekonomi rayına oturtulmaya çalışılsa da bu kötü gidişat Başbakan Ecevit'i Uluslararası Para Fonu (IMF) ile pazarlığa oturmak mecburiyetinde bırakmıştır. IMF ile yapılan görüşmelerde 14 Ekim seçimlerinden sonra uygulanacağına dair, yeni kur ayarlaması, KİT'lerin ürettiği mal ve hizmetlerin fiyatlarına zam, kredinin serbest bırakılmasına yönelik uzlaşma sağlanmıştır. Sadece IMF'nin değil TÜSİAD'ın istediklerinin^{vi} de Ecevit Hükümetinde bir karşılık bulamaması ve bunun yerine konacak bir politikanın da olmaması ülkeyi temel tüketim malları başta olmak üzere, pek çok kalemde kuyruklar ve karaborsa ile tanıştırmıştır (Ahmad, 2006:191; Tekerek,2013:101; Boratav, 1988:115-116; Çölaşan, 1983:58). Ülkeyi bu durumdan kurtarmak için hükümetlerin mecburen yolunun çıktığı; IMF, OECD, Dünya Bankası ile çeşitli yabancı bankalar ve kuruluşların; kur ayarlaması, KİT ve kamuda ücretlerin denetimi, kalkınma hızının yavaşlatılması, yatırımlara daha az kaynağın ayrılması gibi isteklerinin hayata geçmesi için 24 Ocak tarihini beklemek gerekmiştir (Çölaşan, 1983:7-9).

24 Ocak 1980 Perşembe ve ertesi gün yapılan tartışmalı Bakanlar Kurulu toplantısında alınan kararlar ile: Türk lirasının değeri düşürülmüş, devletin ürettiği her türlü mal ve hizmete büyük zamlar yapılmıştır. Bu kararlar ile bazı mallar dışında Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) tarafından üretilen her türlü malın bedelini bu kurumların belirlemesine karar verilmiştir. Ayrıca döviz bozdururken kaynak sorulmayacağı, ihracatçıya yüksek oranda teşviklerin verileceği ve ekonominin Başbakanlık Müsteşarının başkanlığında kurulacak iki kurul tarafından yönetileceği bu ekonomi paketinin içinde yer almıştır (Çölaşan,1983:126-137, Resmi Gazete, 25.01.1980/16880 (M): 3-37).

12 Eylül Darbesi'nin ardından Özal'ın batıyı, kurumlarını, sistemini iyi tanınması ve iyi ilişkilere sahip olması, asker için ekonomiyi Özal'a emanet etmek için yeterli gerekçeler olmuştur. Ekonomiyi düze çıkaracak 24 Ocak Kararlarının teminatı sayılan Özal, Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı göreviyle yeni kabinede göreve başlamış ancak bir süre sonra yaşanan Banker Skandalı'nın ardından görevinden istifa etmiştir. Özal kendi açısından değişim denilecek adımlar atmak için Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmiş ve serbest bırakılan siyasi faaliyetler ile birlikte ülkeye yeni bir siyasi lider olma iddiasıyla dönmüştür. Özal, parti kurması halinde ordunun tavrının ne olacağını anlamak için Cumhurbaşkanı Evren ile bir görüşme yapmış, bir parti kurması halinde siyasi yasağa tabii tutulmayacağını garantisini de almıştır. Evren'in bu cevabına karşılık Özal partisini parlamenter denge unsuru olacak küçük bir parti olarak nitelendirmiştir (Doğan,1985:198-199; <http://youtu.be/3UBjF4aaMgor>, 22.01.2020).

Özal, 12 Eylül öncesinin ayrılmış sosyal ve siyasal yapısı açısından birleştirici bir modelde düşündüğü partisine Anavatan Partisi (ANAP) adını vererek kuruluş dilekçesini 20 Mayıs 1983 tarihinde İçişleri Bakanlığına sunmuştur. Özal partisinin kuruluşunu resmiyete döktükten sonra veto mekanizması ANAP içinde işlemeye başlamıştır^{vii}.

Vetolar ve MGK'nın diğer engellerini aşım seçimlere katılacak partiler belli olduktan sonra 16 Ekim 1983 tarihinde seçim propagandaları başlamıştır. Bu süreçte parti liderlerinin çizdiği imaj ve vaatleri seçmenin seçimini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu dönemde askerlerin seçimlerde Halkçı Parti ve Milliyetçi Demokrasi Partisi'ni destekledikleri söylentileri, MDP lideri Sunalp'in devleti öne çıkaran söylemleri, Halkçı Parti lideri Calp'in ve MDP lideri Sunalp'in asker ile olan yakın ilişkileri, Özal'a diğerlerinden daha demokratik bir imaj kazandırmış, Özal'da bunu fırsata çevirmeyi bilmiştir (Zürcher,2010:407; Ahmad,1995:266).

7 Kasım 1982'de darbe anayasasına %92 oy vermiş bir halkın, ordunun desteklediği partiye değil de ANAP'a oy vermesi, Turgut Özal'ı siyaseti sivilleştirilmesi umuduyla mı iktidara getirdiği yorumlarının

yapılmasına sebep olmuştur. (Kozanoğlu,2015:14-15) 6 Kasım 1983 genel seçimlerinde ANAP aldığı %45,1 oy oranı ile birinci parti olurken, ordunun desteğini arkasına almış olan MDP %23,3; HP ise % 30,5 oy alarak muhalefet partisi görevini üstlenmiştir (<http://www.ysk.gov.tr/1983-2007-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008>, 2008).

Anavatan Partisi'nin bu mekanizmalar gölgesinde seçimi kazanması sonrasında, iktidarın devrinin beklenenden geç olması, askeri yönetimin iktidarı devredip devretmeyeceğine yönelik kaygıları arttırmıştır. Cumhurbaşkanı Evren bu gecikmeyi: “*Çünkü Anayasa öyle. Evvela 10 gün içerisinde seçim neticeleri bitecek. Ondan sonra Meclis toplanacak. Meclis başkanını seçecek. Meclis Divanı kurulacak, ondan sonra hükümet kurulacak. Ben bunu o zaman da izah ettim. Ben ona başbakanlığı vermişim, niye bekleyeyim. Ama anayasal zorunluluktan dolayı bekliyoruz. Çünkü Meclis göreve başlamadan nasıl bir insana başbakanlık verebilirsiniz? Programı okuyacak. Kime karşı? Meclis yok ortada. Onun için Meclis'in başkanının seçilmesi lazım, Meclis Divanı kurulması lazım. Ondan sonra hükümet kurulacak ve programını okuyacak. İşte bir 20 gün mü, 25 gün mü ne bir zaman geçti. Gecikmenin sebebi budur...*” şeklinde açıklamıştır (Birand-Yalçın,2009:198-199).

Fakat Özal bu gecikmeyi, Bülent Ulusu Meclis Başkanı olmadan hükümeti kurma görevi alamazsınız, şeklinde yorumlamıştır. Özal'ın bu durum karşısındaki tavrı, Meclis Başkanının mecliste çoğunluğa sahip olan ANAP içinden seçilmesine yönelik olmuştur. Bu hükümet krizini aşmaya yardımcı olan ise Adnan Başer Kafaoğlu'nun anayasayı kaynak göstererek yaptığı: “*Ulus Başkanındır ve şimdi Başkan olması ve istifa etmesi mümkün değildir*” açıklaması olmuştur (Gökmen, 1992:103-104).

Bu kriz atlatıldıktan sonra, 24 Kasım 1983 tarihinde TBMM toplanarak vekiller yemin etmiş, 4 Aralık 1983 tarihinde de Meclis Başkanı seçilerek, iki gün sonra Başkanlık Divanı oluşturulmuştur (TBMM TD C:1, 1983:22-23; Resmi Gazete, 9.11.1982/17863:1-64). 6 Aralık'ta Başkanlık Divanı seçilmesiyle birlikte Milli Güvenlik Konseyi Cumhurbaşkanlığı Konseyine dönüşürken, Anayasaya göre Anayasa Düzeni Hakkında Kanun, Milli Güvenlik Konseyi Hakkında Kanun ve Kurucu Meclis Hakkındaki Kanun yürürlükten kalkmış (Milliyet, 6 Aralık 1983:1,7) ve 7 Aralık 1983 tarihinde Evren, Özal'a hükümeti kurma görevini vermiştir (Evren,1991:464). Evren, Bakanlar Kurulu çalışmaları yürütülürken Genel Sekreter Sedat Güneral Paşa ile istişare halinde olunmasını istemiştir (Barlas, 1994:56). Özal, Güneral Paşa'dan aldığı randevu ile onunla görüşmeye gitmiştir. Görüşmeye tanık olan Halil Şıvgın görüşmeyi şöyle aktarır: “*Sedat Paşa'nın odasına girdiğimizde buz gibi bir hava esiyordu. Şaşırmıştık. Paşa karşısına gelen bir partinin genel başkanı ve geleceğin başbakanı değil de daire başkanymış gibi bir tutum içindeydi. Söyleşi tatsız bir hava içinde geçti...*” ANAP'ın üst düzey yöneticileri, bu olaya tepkisini Güneral Paşa'ya yazılacak bir mektupla gösterilmesine karar vererek 3 maddelik şu mektup yazılmıştır:

“1.Biz bir program hazırlayarak halkın huzuruna çıktık.

2.Halk bizi iktidara getirdi.

3.Halka olan taahhütlerimizi yerine getirmek zorundayız. Bunları yerine getirmezsek, halkı kandırılmış durumuna düşeriz. Bu da bizim siyaset anlayışımıza uygun değildir. Bu nedenle önümüze engeller koymayınız. Mutlaka sizin dedikleriniz olacaksa o zaman biz hükümeti kurmaktan vazgeçeriz, emaneti de halka iade ederiz.” Hazırlanan bu mektubun Çankaya'ya götürülmesi işini üstlenen Halil Şıvgın randevu alarak mektubu Güneral Paşa'ya götürmüştür. Mektubu okuyan Güneral Paşa'nın tepkisi, dalgamı geçiyorsunuz, şeklinde olunca, Şıvgın: “*Ne dalgası Paşam? Mektup açık ve net, bundan sonrasını sayın devlet başkanıyla müzakere edersiniz. Sizin davranışlarınız karşısında biz de görüşlerimizi bildiriyoruz*” şeklinde cevap vermiştir (Tokatlı,1999:39-41). Seçimden sonraki ikinci kriz de bu şekilde aşılmış, 24 Aralık 1983 tarihinde mecliste yapılan güven oylamasında Bakanlar Kurulu 399 vekilden 213'ünün oyunu almıştır (TBMM TD C:1, 1983:140-146).

Özal tek başına iktidarı kazanmış olsa da: “*Unutmayalım ki, o günkü devre, bugün gibi değil. Bakanlar Kurulu askerler tarafından inceleniyor. Askeri yönetimden yarı çıkmışız sıkıyönetim devam ediyor. Sıkıyönetimin idaresi hükümette değil Genelkurmay'da...*” (Barlas, 1994:55) sözleri ile askerlerin yönetimdeki ağırlığını açıklamaya çalışmıştır. Başbakan Özal'ın iddiasının aksine, dönemin Genelkurmay Başkanı Necdet Üruğ'da: “*Hedefim, orduyu kışlasına çekmek, siyasetle ilgimiz yok*” (Donat,1987:88) açıklamasını yapmıştır. Asker yönetime müdahil mi değil mi ya da ilerleyen dönemde

asker yönetimin ve siyasetin neresinde olacak tartışmaları sürmüştür. Aslında tüm yaşananlar; George Orwell'ın 1984 adlı eserindeki, “*Büyük birader sizi gözetliyor*” (Özdemir,1989:12) durumu ile benzerlikler içermektedir. Anavatan Partisi, büyük birader olan askerin ara rejimde kurduğu düzenin gözetimi altında yönetimi devralarak sivil siyaseti yönetmeye başlamıştır.

2.ORDU ve İRTİCA

“*Yeniye karşı direnip eskiye dönmek isteme, gericilik*” (Ayverdi ve Topaloğlu, 2007:511) anlamında olan irtica, Türkiye Cumhuriyeti için kurulduğu günden beri en önemli tehditlerden biri olmuştur. Bundan dolayı irticanın karşısında -irtica savar olarak düşünülebilecek- en temel dinamik olarak laiklik^{viii} esas alınmıştır.

Askerin 12 Eylül sonrası kurduğu yeni düzende devlet akıllı, toplumun başkaldıran ve sorun çıkarıcı değil, baş eğen itaatkâr insanlara dönüşmesinin yolunun, maneviyatçı söylemlerden geçtiğini düşünmüştür. Bu düşünce ile hayata geçirilen yeni politikalar sebebiyle toplumdaki laik kesim, İslâmcılığın sistemli bir şekilde yükselişinin 12 Eylül askeri rejiminin politikalarıyla olduğunu iddia etmektedirler (Çakır, 1995:1214-1215). Bu iddialara dayanak ise Aydınlar Ocağı'nın görüşleri doğrultusunda hazırlanıp, 12 Eylül yönetiminin kurduğu Atatürk Yüksek Kurulunca kabul edilen ve 1983 yılında Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yayınlanan “*Türk-İslam Sentezi Milli Kültür Planı*” olmuştur. Plana göre, aşırı sağ ve sol uçlara sapan Türk vatandaşlarını İslamiyet ile harmanlanmış Atatürkçülük ideolojisi çatısı altında birleştirmenin hedeflendiği iddia edilmiştir. Bu plan ile Türk vatandaşlarına yeniden İslamiyet'i öğretmeyi amaçlamanın yanında, laikliğin dinsizlik olmadığı, Mustafa Kemal'in dindar bir kişilik olduğu da öğretilmeye çalışılmıştır. Dinin bir ahlak sistemi ve toplumsal kurum olmaktan çok, bürokratik-otoriter devletin elindeki toplumsal denetim araçlarından biri olarak işletildiği bu sistemde, din derslerinin zorunlu hale getirilmesi, Evren'in konuşmalarında dini motifler (ayet ve hadisler) kullanması aslında Evren'in hep vurguladığı o laik kişiliği ile pek uyuşmamaktadır (İnal, 1988:121-122,127). Evren ise mitinglerinde ayet ve hadis okumasının savunmasını, “*Ben vatandaşı inandırmak için yapıyorum; bakın diyorum. Allah'ın gönderdiği ayet böyle söylüyor*” (Tuşalp, 1994:120) diye yapsa da laikliği Kuran'la savunduğu gerekçesiyle, silahlı kuvvetler içerisinde tepki görmesine sebep olmuştur (Cemal, 2010:209-210). Ayrıca darbenin ardından 12 Eylül sonrası ara rejimi ile özdeşleşmiş demokrasi ve hak zaafılarını sıkça dile getiren Avrupa karşısında, ABD'ye yakınlaşmak daha önemli ve gerekli bir hale gelmiştir. ABD'nin Sovyet Rusya karşısında desteklediği “*Yeşil Kuşak*” stratejisiyle uyum içinde olmak için “*Türk-İslam Sentezi*”nin yükselttiği İslami hareketlere göz yummak iyi bir yol olarak görülmüştür (Zürcher, 2010:414; Oran, 2010:19).

12 Eylül ara rejimi döneminde İran-İrak savaşında Türkiye tarafsız kalsa da, bu savaştan dolayı ülkenin petrol sıkıntısı ortaya çıkmış, Dışişleri Bakanı İltar Türkmen, Suudi Arabistan'a giderek bir petrol anlaşması yapmıştır. Daha önceden petrol alınmak istenmesine rağmen Suudi Arabistan'ın o zaman satmadığı petrolü niçin sattığı çokça sorgulanmıştır. Türkiye, petrolü para ile satın aldığını açıklasa da, 1 Aralık 1980 tarihinde İsrail ile ilişkilerin 2. kâtiplik düzeyine indirildiğinin açıklanması, Türkiye'nin düşük fiyatlı petrol karşılığında, Suudi Arabistan'ın İslami faaliyetlerine göz yummayı taahhüt ettiği iddialarını getirmiştir. Evren, o sıralarda petrolün Suudi Arabistan'dan değil İran ve Irak'tan alındığını, savaş yüzünden alınmadığından Suudi Arabistan'dan ithal edildiğini söylemiştir (Yetkin, 1990:13).

3. BAŞBAKAN TURGUT ÖZAL DÖNEMİNDE İRTİCA TARTIŞMALARI

Sivil yönetime geçildikten sonra da, irtica tartışmaları Başbakan Turgut Özal'da dâhil olmak üzere tüm yöneticileri saracak şekilde büyüyerek devam etmiş, irtica tartışmalarında sorumlunun kim ya da kimler olduğu konusunda bir suçlama furyası yaşanmaya başlamıştır. 12 Eylül rejiminin uygulamalarında katkısı olmasa da, kendi döneminde irtica diye nitelendirilen durumlar karşısındaki tutumu, onu hem asker hem de laik kesim açısından hedef tahtasına yerleştirmeye yetmiştir. Bu suçlama furyasında laik kesimin eleştirileri; hem Başbakan Özal hem de Cumhurbaşkanı Evren'i kapsayacak şekilde devam etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'ndeki dönemlere kabaca bakıldığında, anlamı ne olursa olsun laiklik, “*devletin dini eğilimi düzen için kullanma, bu amaçla ona müdahale etme politikasının adı*” (Laçiner, 1996:401)

olmuştur. Laikliği ciddi şekilde sorgulanan Başbakan Özal laikliği; “Laikliğin temel bir direği vardır: Din ve vicdan hürriyeti. Din ve vicdan hürriyetinin de tek bir güvencesi vardır: Laiklik. Bu iki temel kavram, birbirlerinin varlık nedenidir. Ve her biri diğzerinin koruyucusudur” şeklinde yorumlamıştır (Duman, 2010:374). Laikliği din ve vicdan hürriyetinin teminatı sayan Özal, genel kanının aksine muhafazakârlığın yorumunu İslamiyet’e göre değil, Amerikan-İngiliz liberal-muhafazakâr tarzına göre yaparak, hayatını da öyle yaşamıştır. Zenginliğe ve değişime inanan Özal ve ailesi, gerektiğinde diskoya gitmiş, alkol kullanmış, mayosuyla basın önünde denize girip poz vermekten de çekinmemiştir (Uluç, 2014:120). Hacca giden ilk devlet başkanı olarak televizyonlarda ihramlı görüntüleri dönen Başbakan Özal’ın aksine, eşi Semra Özal’ın alkol kullandığı görüntüler de televizyonlara yansımıştır (Akyüz,2017:156-157). Yeri geldiğinde dini hassasiyetlerine rağmen faydacı hareket etmeyi seçen Özal, Körfez Savaşında Müslüman bir ülke olan Irak’ı vurmaya hazırlanan Amerikan askerlerine İncirlik üssünü açmaktan da çekinmemiştir (Çavdar, 2013:285).

Ayrılmış olan toplumu ve devleti tek çatı altında birleştirmek için uygun görülen Türk-İslam Sentezi politikası, Özal tarafından da benimsenmiştir. Bu politika, sivil toplumun önemli bir parçası olan cemaatlerin iktidarlar ile iyi ilişkiler kurmasının önünü açmış, cemaatleri de iktidara ya da partilere yaklaştırmıştır. Başbakan Özal’ın muhafazakâr kişiliği, Nakşibendî tarikatı ile olan bağlantısı ve 1983 seçimlerinde Erbakan’ın yer alamaması, bu grupları ANAP’a yaklaştırmıştır. ANAP, seçimde kendisini destekleyen cemaatleri sosyal, siyasi, idari ve iktisadi alanlarda desteklemiştir. Bu anlamda özellikle Arap ülkeleriyle ticari ilişkiler geliştirilmiş, ülkeye gelen bu “yeşil” sermaye Türkiye’deki İslamcılarını siyasi ve ekonomik olarak mobilize ederek daha aktif olmaya itmiştir. Ülkedeki dini guruplar (1925 yılında tüm faaliyetleri yasaklanan ve yer altına itilen; ancak gayri resmi olarak varlığını sürdüren ve resmi olarak hala tanınmayan tarikatlar) Özal döneminde kurumsallaşmaya, özel kolejler ve üniversiteler açmaya ve bunları finanse edecek yardımlaşma ve dayanışma ağlarını ülke genelinde oluşturmaya başlamışlardır. Bununla birlikte Başbakan Özal, iktisadi alandaki bu desteğine rağmen, din-siyaset alanındaki sorunlarında cemaatlerin yanında değil de, karşı tarafın yanında yer almayı ya da olaya tarafsız kalmayı tercih etmiştir (Köker, 1996:1255; Kara,1996: 412-413; Akyüz, 1996:148; Türköne, 1996:156).

İrtica tehdidine yönelik SHP’nin meclise verdiği araştırma önergesinin ANAP oyları ile reddi (Milliyet,16 Ocak 1987:9; Milliyet, 21 Ocak 1987:8), iktidarın irtica tehlikesine gereken önemi vermediği tartışmalarına sebep olmuştur. Cumhurbaşkanı, araştırma önergesinin ANAP oyları ile reddinin sebebini sormasına Başbakan Özal, araştırma aylarca devam eder ve bu yüzden konu hep gündemde kalırdı, onun için reddettik (Evren,1991:35) cevabını vermiştir. ANAP iktidarları döneminde, üniversiteli kız öğrencilerin okullarda türban takması, tarikat ve cemaatlerin devlet içindeki faaliyetleri ile emniyet ve TSK dâhil devlet kurum ve kuruluşlarına sızmaları, bu çekişmenin alt başlıkları olmuştur. Belli bir kesim hem bunları hem de bizzat askeri rejimin hazırladığı Anayasa ile din derslerinin zorunlu hale getirilmesini göz önüne alarak, irticaya yordukları her olayda hem 12 Eylül Ara Rejimini hem de Özal’ı suçlamıştır. Bununla birlikte irtica tehlikesinin dozu konusunda Özal ve Cumhurbaşkanı’nın görüşleri farklı olmuştur. Cumhurbaşkanı irticaya karşı halkın camiler ve televizyon aracılığı ile aydınlatılmasını önemli tedbir olarak görse de, Başbakan için konu bu kadar da abartılmaya değer görülmemiştir (Evren, 1991:522).

3.1.Din Eğitimi

Din eğitiminin şekli ve sınırları tartışması tüm dünyada yapılıyor olsa da, Türkiye’deki boyutu daha yoğun ve gündemi meşgul eder olmuştur. 12 Eylül sonrasında da Talim Terbiye Kurulunun aldığı 8 Aralık 1981 gün ve 213 sayılı kararla temel eğitim ve orta öğretimde o güne kadar sürdürülen "Din Bilgisi" ders programları yürürlükten kaldırılmıştır. Yerine o güne kadar ayrı iki ders olan, Din Bilgisi ve Ahlak Bilgisi (Kesgin, 2011:217; Öcal, 1988:262-263)^{ix} derslerinin programları birleştirilerek, "Din ve Ahlak Bilgisi" dersi eğitim programına konmuştur (Altaş, 2002:154). Din ve Ahlak Bilgisi Dersi, ilkokulların 4. ve 5. sınıfları ile ortaokulların her 3 sınıfında haftada 2’şer, lise ve mesleki liselerin her 3 sınıfında ise 1’er saat “zorunlu olarak okutulması” mecburi hale getirilmiştir (Merter-Kartal, 2013:28).

1982 Anayasası'nın din ve vicdan hürriyeti ile ilgili 24.madde: “*Din ve ahlak eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanunî temsilcisinin talebine bağlıdır*” şeklinde düzenlenerek din dersi hem anayasal olarak zorunlu hale getirilmiş hem de kapsamı genişletilmiştir (Resmî Gazete, 09.11.1982/17863:1-64; Öcal,1988:260-262). Evren, lideri olduğu askeri dönem anayasasının ürünü olan zorunlu din dersi uygulamasının savunmasını, “*Bir kere din dersi değil ismi, Ahlak Bilgisi ve Din Kültürü dersi. Yani dinimiz hakkında dinler hakkında okullardan çıkan çocuklar bilgi sahibi olsunlar istedik...*” (Birand,2019) şeklinde yapmış, bu kararın halktan bu yönde gelen bir istek doğrultusunda alındığını ve eğer bu hizmeti devlet vermezse boşluğun illegal yollarla doldurulacağını savunmuştur (Kara, 1996:412). Din merkezli ahlak eğitimi anlayışının hâkim olduğu ders programında, milli ahlakımızla ilgili konuların öğretiminde din ayrımının gözetilmemesi, milli değerleri kazandırıcı yüce kavramların öğretilmesine özen gösterilmesi, örf, adet ve geleneklerimizle milli değerlerimizin daima göz önünde tutulması gibi ilkeler esas alınarak program içeriğini oluşturmuştur. Bunların yanında eğitimin amacı: “*İlköğretim ve ortaöğretimde öğrenciye, Türk milli eğitim politikası doğrultusunda genel amaçlarına, ilkelerine ve Atatürk'ün laiklik ilkesine uygun, din, İslam dini ve ahlak bilgisi ile ilgili yeterli temel bilgi kazandırmak; böylece Atatürkçülüğün, millî birlik ve beraberliğin, insan sevgisinin dinî ve ahlâki yönden pekiştirilmesini sağlamak, iyi ahlâklı ve faziletli insanlar yetiştirmektir*” (Kesgin, 2011:223) şeklinde açıklanmıştır.

1982 yılına kadar 1967 ve 1976 yıllarında hazırlanan Din Bilgisi derslerinde Atatürkçülük yer almasa da 1982 yılı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi programında, “*ders konuları daima Atatürk ilkeleri ile bütünleştirilecektir*” ibaresi yer almıştır. Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu Başkanlığının 1986 yılında aldığı kararla, “*Atatürkçü nesiller yetiştirmek amacı ile ve inkılâplarının sistemli ve düzenli bir şekilde verilmesini sağlamak üzere*” ders kitaplarına ve ders programlarına Atatürkçülükle ilgili konuların aktarılması kararlaştırılmış (Merter-Kartal, 2013:10-12, 20).

Bununla birlikte, YÖK Başkanı İhsan Doğramacı 12 Ağustos 1985 tarihinde Cumhurbaşkanı ile yaptığı görüşmede, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda dini eğitime ağırlık verilmesi ve sınavlarda din derslerine ait soruların fazla olmasının endişe verici olduğunu belirtmiştir (Evren,1991:259). Dersin adından da anlaşılacağı üzere sadece İslam dini değil, dünyadaki tüm din ve kültürlerin öğretimi amaçlansa da, gelinen noktanın, Atatürkçü ama mensup olduğu dinin gereklerini de bilen, itaatkâr bir nesil yetiştirme amacının çok ötesine geçtiği iddialarına sebep olmuştur.

3.2.Din Eğitiminde Kurumsal Tartışmalar

Başbakan Özal dönemindeki diğer bir tartışma da, hızla artan İmam Hatip okulları sayısı olmuştur. 12 Eylül askeri rejimi sırasında 35 İmam- Hatip Ortaokulu ve 92 İmam-Hatip Lisesi açılmıştır (Yetkin, 1990:11). 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren tekrar açılmaya başlayan meslek ortaokulları içinde İmam-Hatip ortaokulu sayısının, öteki meslek okullarının toplam sayısından daha çok olduğu görülmektedir. 1989-90 öğretim yılında bu okullar barındırdıkları 189837 öğrenci sayısı ile öteki meslek ortaokullarındaki toplam öğrenci sayısına yaklaşmıştır. Meslek liselerine bakıldığında ise, 1,605 meslek lisesinin 366'sının İmam-Hatip Lisesi olduğu görülmektedir. Erkek Teknik ve İmam-Hatip Liselerinde artan öğrenci sayısı ile ortalama olarak bir İmam-Hatip Lisesine 253 öğrenci düşmüştür (Okçabol, 2021:62-63). Başbakan Özal döneminde 90 adet İmam-Hatip Lisesi açılmıştır. 1983-1989 yılları arasında İmam-Hatip Lisesine devam eden öğrenci sayısı da %29 artarak 207.000'den 267.000'e yükselmiştir. Bu dönemde İmam Hatip Liselerinin sayısı artırılmakla kalmamış nitelik olarak da iyileştirilmesi yoluna gidilmiştir. Var olan diğer İmam Hatiplerin müfredatlarından daha iyi ve İngilizcenin ağırlıklı olarak okutulduğu Anadolu İmam Hatip'ler açılmaya başlanmıştır (Akyüz, 1996:148; Türköne, 1996:156,467). Bunlara ek olarak 1985'te İstanbul'da Almanca eğitim yaptırmak üzere bir Anadolu İmam-Hatip Lisesi açılmıştır (Öcal, 2021:248). Bu okullar Almanya'daki Türk işçilerin çocuklarının Türkiye'de yetişip geldikleri yerde din görevlisi olarak görevlendirilmesi amacıyla kurulmuştur. Kuruluşunun ilk yıllarında bu okullara Almanya'dan öğrenci sağlansa da sonraki yıllarda yurt dışından öğrenci akışı durmuş ve yurt içinden sınava girip okumaya hak kazanan öğrencilere eğitim vermeye devam etmiştir (<https://timav.org.tr/imam-hatip-okullari-tarihcesi>: 2021). Sayıları giderek artan bu İmam Hatip okullarında öğretim birliğine aykırı olarak şeriatçılığa varan eğitimler verildiği,

cumhuriyet tarihi dersleri yerine cumhuriyeti ve Atatürk'ü kötileyen derslerin verildiği iddia edilmiştir. Bu okullardan mezun olanların devlet kadrolarında sayısının giderek artması, çoğunlukla tutucu yazarların kitaplarının okullara önerilmesi, felsefe derslerinin ders saatlerinin azaltılması, okul müdürlüklerinde, milli eğitim müdürlüklerinde ve bakanlıkta din eğitimi almış olanlara ağırlık verilmesi, öğretmen olarak mezun olanlara okudukları derslerle ilgisi olmayan soruların sorulduğu sınavlar sonunda öğretmen atamalarının yapılması, bu döneme yönelik en önemli eleştiriler olmuştur (Okçabol, 1996:453,456). Yine bu dönemde, Cumhurbaşkanı Evren'in aydın din adamı yetiştirilmesine önem verdiği ve İmam-Hatip lisesinden mezun olan öğrencilerin İlahiyat Fakülteleri dışındaki başka bölümlere de girebilmesine sıcak baktığı iddia edilmiştir (Yetkin, 1990:11).

Danışma Meclisinde görüşülerek kabul edilen ve Milli Güvenlik Konseyince de onaylanarak yayınlanan 2809 sayılı KHK (Resmî Gazete, 30.03.1983/18003:7-21) ile 8 yeni üniversite kurularak Türkiye'deki üniversite sayısı 19'dan 27'ye çıkarılmıştır. Bütün fakülte, akademi ve yüksekokullar gibi Yüksek İslam Enstitüleri ve İslami İlimler Fakültesi de İlahiyat Fakülteleri haline dönüştürülerek, her biri bir üniversiteye bağlanmıştır. Toplam 8 ilahiyat Fakültesi 1982-1983 öğretim yılından itibaren eğitim öğretim faaliyetlerine devam etmişlerdir (Öcal, 1996:254).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde örgün eğitim müfredatı içinde verilen Kur'an dersleri 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile müfredattan çıkarılmıştır. Fakat Kur'an öğrenimi ve öğretimi çeşitli vakıflar vasıtasıyla 1928 yılına kadar devam etmiştir. 1928 yılında gerçekleşen Harf İnkılabı ile Arap harfleri ile Türkçe yazı yazmak ve okumanın yasaklanması sebebi ile o dönemdeki birçok Kur'an Kursu kapatılmıştır. Halk da bu ihtiyacını devlet denetiminden gizli olarak gidermeye çalışmıştır. Devletin izin verdiği ölçüde faaliyet göstermeye devam eden Kuran Kursları sayısı azalmış, 1950 yılında Kur'an öğreniminin serbest bırakılması ile de Kur'an kursları sayısı artmaya devam etmiştir. 1980 yılında yayınlanan bir genelge ile camilerde din görevlileri tarafından herkese yönelik Kur'an-ı Kerim ve dini bilgi kurslarının düzenlenmesi zorunlu hale getirilmiştir (Öcal, 1996:264-265). 1979-1980 yılları arasında açılan Kur'an kursu sayısı 1,562, kurslara katılanların sayısı ise 65,465 olmuş, 1989-1990 yılları arasında açılan Kur'an Kursu sayısı 3,398'e kurslara katılım da 141,756 kişiye yükselmiştir (Okçabol, 2021:65).

Askeri rejim döneminde başlatılan camii yapımı projesi Özal döneminde de devam ettirilerek Özal'ın altı yıllık Başbakanlığı döneminin her senesinde ortalama 200 camii yaptırılmış, 1989 yılında cami sayısı 64.675'e çıkmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı personel sayısı aynı dönemde 46.665'ten 74.930'a çıkmıştır (Akyüz, 2017:156). Özal döneminde eğitim payı içinde din eğitimine ayrılan payın arttığı resmi verilere yansımıştır (Okçabol, 2021:67).

3.3. Askeri Okullardan Atılmalar

Genelkurmay Başkanlığı, 27 Aralık 1986 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısına, irtica sebebiyle harp okullarından uzaklaştırılan öğrenciler ile ilgili olarak rapor sunmuş, Haziran ayındaki MGK toplantısında da irtica ile ilgili bir araştırma yapılarak yine MGK'ya rapor sunulmasına karar verilmiştir. Cumhurbaşkanı da MGK Genel Sekreterinden bu konuda bir çalışma yapılmasını istemiştir. Temmuz ayındaki MGK'da da bu konu ile ilgili bir çalışma grubu kurulması önerilmiş ve ilgili kurumlardan alınan bilgiler ile bu rapor Genel Sekreterliğin koordinatörlüğünde hazırlanmıştır. Fakat bu raporun Genelkurmay Başkanı Necdet Üruğ'un Cumhurbaşkanı'na ordunun irticadan duyduğu rahatsızlık sonucu bir mektup iletmesi sonucu verildiği haberleri, hem Başbakan hem de Cumhurbaşkanı tarafından yalanlanmıştır. Özal bu konu ile ilgili yaptığı basın toplantısında: "*Bugün potansiyel bir irtica tehlikesi vardır. Bunu kabul ediyorum. Ancak, bugün için Türkiye'de böyle büyük bir tehlike olduğu görüşüne katılmıyorum*" demiştir. Evren bu mektup iddiasına, "Yumurtlamışlar" (Milliyet, 15 Ocak 1987:9. Evren,1991:32) cevabını vermiştir. Uludağ'da tatil yapan Genelkurmay Başkanı Üruğ da gazetecilerin mektup ile ilgili sorularına mektup olmadığını söyleyerek yanıt vermiş, sivil hayattaki olaylardan da tamamen tecrit olmayan ordunun işinin başında olduğunu söylemiştir (Milliyet, 19 Ocak 1987: 8). Bu iddia yalanlansa da Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Emin Göksan'ın 23 Mayıs 1988 tarihli Milli Güvenlik Kurulu toplantısında ülkede yükselen irtica tehlikesi karşısında eleştirilerini sıraladıktan sonra istifa ettiği iddiaları yayılmıştır. Bu kararından caydırılan Göksan, YAŞ toplantısı sonrası emekliye ayrılırken görevi 22 Ağustos tarihinde Oramiral Orhan Karabulut'a devretmiştir (Milliyet, 19 Ağustos 1988:6).

66. Mekanize Tümen Komutanlığı tarafından hazırlanan 28 Kasım 1987 tarihli belge ve 3. Ordu Komutanlığı'nın hazırladığı 25 Kasım 1987 tarihli belgeler (Tuşalp, 1988:132-133) irticanın ülkenin önemli kurumlarından olan TSK'ye kadar sızdığını göstermektedir. 1986 yılında Emniyet birimlerinde hazırlanan İrtica Raporu'nda, şeriat devleti kurmak için çalışmalar yapıldığı iddiası yer almış, bu tür örgütlerin taraftarlarını, yaydıkları video ve ses kayıtları ile edindikleri belirtilmiştir (Milliyet, 3 Aralık 1986:9). Kuleli Askeri Lisesi Komutanlığı, 1986 yılı sonlarında yıkıcı ve bölücü faaliyetlere karşı alınacak önlemler içeren bir eğitim programı hazırlamıştır (Tuşalp, 1994:123-124).

1986 yılında Genelkurmay Başkanı Orgeneral Üruğ'un emri ile Askeri Liselerde başlatılan soruşturma ile Fetullahçılar ile alakası olduğu tespit edilen 66 öğrencinin okul ile ilişkisi kesilmiştir (Nokta Dergisi, 28 Aralık 1986:22-23). 16 Şubat 1987 tarihinde Askeri Okullarda yapılan ikinci operasyon (Nokta Dergisi, 22 Şubat 1987:13-14) neticesinde Ankara Elektronik Astsubay Hazırlama Okulu'ndan Fetullahçı olduğu gerekçesiyle atılan 13 öğrenci elebaşı diye ismini verdikleri kişilerin hala görevde olduklarını iddia etmişlerdir (Nokta Dergisi, 12 Temmuz 1987:30-31). TSK'ye bulaşan irtica sadece askeri öğrenciler boyutunda kalmamış asker kişilere kadar da sıçramıştır (Milliyet, 6 Ağustos 1989:8). Askeri okullardaki bu atılmalar üzerine Genelkurmay Başkanı Orgeneral Üruğ tüm komutanları irticaya karşı uyarılmış ve irticai faaliyete katıldığı tespit edilenleri, Genelkurmay Başkanlığı'na bildirilmesini istemiştir (Milliyet, 13 Aralık 1986:11). İstanbul Emniyet Müdürlüğü de takibe aldığı dinci örgütlerin sayısını on bir olarak açıklamıştır (Milliyet, 4 Aralık 1985:7).

3.4. Türban Tartışmaları

İktidar ile laik kesimin diğer bir mücadele alanı olan başörtüsü/türban^x sorunu, kamusal alanda bu özgürlüğü elde etmek isteyen öğrencilerin talepleri sonrasında ortaya çıkmıştır. 1964 yılında, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesini birincilikle bitiren Gülsen Ataseven'in, geleneksel olarak yapması gereken konuşmasının başı örtük olduğu gerekçesiyle mezuniyet töreninde kendisine yaptırılmaması, yıllara mal olacak bu tartışmanın miladı sayılmıştır (Benli, 2011:11). 1967 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencisi Hatice Babacan'ın derslere başörtüsü ile girmesi sonucu okuldan atılmak istenmesi sonrasında, Babacan'ı destekleyenlere yönelik disiplin cezaları uygulanmıştır (Toruk, 2011:486).

Baş örtülü öğrencilere karşı okul yönetimleri tarafından disiplin cezaları uygulanırsa da, 1982 yılına kadar bu yönde herhangi bir hukuki düzenleme yapılmamıştır (Özdalga, 1998:60). 1982 yılında YÖK, üniversitelere gönderdiği 20 Aralık 1982 tarih ve 7327 sayılı genelge ile üniversitelerde uyulması gereken kılık kıyafetin 22 Temmuz 1981 tarihli Bakanlar Kurulu tarafından alınan, "*Millî Eğitim Bakanlığı ile Diğer Bakanlıklara Bağlı Okullardaki Görevlilerle Öğrencilerin Kılık-Kıyafetlerine İlişkin Yönetmelik*" (Resmi Gazete, 07.12.1981/17537:3-6) gereğince düzenlenmesini istemiştir. Bu genelgeye yapılan ek ile sadece İlahiyat Fakültelerine devam eden kız öğrencilerinin Kur'an-ı Kerim derslerinde başörtüsü örtebilmelerinin önü açılmıştır (Tercüman, 2 Ocak 1987:3).

Bu yasal düzenlemeler sonrasında, başörtüsü ile üniversitelere giren kız öğrencilerin üniversite ile ilişkisinin kesilmesi üzerine, kız öğrenciler 1986 yılında yasal haklarını kullanarak Bölge İdare Mahkemesi'ne daha sonra da Danıştay'a başvurmuş, fakat başvuruları olumsuz sonuçlanmıştır. Cumhurbaşkanı, mahkemeden öğrenciler aleyhine çıkan bu karar sonrası YÖK'e gönderdiği yazıda, kararın tüm üniversitelerde uygulanmasını istemiştir. Cumhurbaşkanı Evren, YÖK Başkanı Doğramacı'ya, hükümetten gelebilecek baskılara karşı güvence vermiştir (Evren,1991:512). Bununla birlikte ANAP Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Keçeciler'in, kendisini ziyaret eden türbanlı öğrencilere bu yolda mücadeleyi önermesi sonrasında, öğrencilerin sözcüsü olan Neriman Yiğitoğlu'nun türbanın yasaklanması halinde direnme tehdidinde bulunması, (Haftaya Bakış, 11 Ocak 1987:17) türban olayında gerilimi daha da arttırmıştır. Keçeciler'in Başbakanı oldukça kızdıran bu çıkışına bir de türban konusunda Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan fetva alınması yönündeki önerisi eklenmiştir (Hürriyet, 8 Ocak 1987:15; Mumcu,1987:1,13; Arcayürek, 1987:1,13). 12 Eylül ara rejimde Milli Eğitim Bakanlığının Diyanet İşleri Başkanlığı'na başörtüsü konusunda görüş sorması fetva işini başlatan olay olmuştur (Akyol, 1987:1,8; Tercüman, 8 Ocak 1987:9)^{xi}. 1987 yılı şartları düşünüldüğünde, devletin aldığı fetva ile karar vermesi çare olmaktan ziyade irticanın dallanıp budaklandığı izlenimini yaratmıştır.

Cumhurbaşkanı, Doğramacı'ya verdiği güvencenin ardından, Yüksek Öğretim Kurumu'na toplumda ve üniversitelerde artan irticanın etkisine dikkat çeken uyarıyı göndermiş, ardından YÖK yeni ve daha sıkı bir düzenlemeye gitmiştir (Özdalga,1998:63). 1987 yılının Ocak ayında, özellikle başörtüsü sorununu tartışmak üzere Türkiye'deki bütün üniversite rektörlerinin bir araya geldiği bir toplantıda, türbana yönelik sertleştirilmiş yasak desteklenmiş, (Evren, 1991:15) genel olarak rektörler de bu meseleyi laiklikle bağdaştırarak, laiklikten dönüş olamayacağı yönünde beyanatlar vermiştir (Hürriyet, 16 Ocak 1987:14).

Rektörler ve Cumhurbaşkanı türban konusunda bu kadar katı olsalar da 16 Kasım 1988 tarihinde TBMM'ye, “*Üniversite ve yüksekokullarda kız öğrencilerin türban veya başörtüsü ile derslere, sınavlara, çeşitli eğitim ve öğretim faaliyetlerine katılmalarına engel olunamaz*” şeklinde bir teklif götürülmüştür. Bu teklif 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'na geçici bir madde eklenmesi şeklinde oylamaya açılmış ve SHP'nin karşı çıkmasına rağmen kabul edilmiştir (TBMM TD C:17, 1988:210-245)^{xii}. Cumhurbaşkanı, Başbakan Özal'a YÖK'ün kılık kıyafet yönetmeliğindeki bu değişikliğinin kanunlaşması halinde aynen kabul edeceği garantisini verse de bir daha görüşülmek üzere meclise geri gönderilmiştir (TBMM TD C:19,1988:1-7). Cumhurbaşkanı tarafından iade edilen 3503 sayılı kanun 10 Aralık 1988 tarihinde mecliste tekrar görüşülerek, meclisin çoğunluğu ile kabul edilmiştir. “2547 Sayılı Yükseköğretim Kanununun 44. Maddesinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bir Ek ve Dört Geçici Madde Eklenmesine Dair 3511 sayılı Kanun” olarak da yasalaşmıştır (TBMM TD C:19, 1988:271-300; Resmî Gazete, 27.12.1988/20032:1-2). TBMM'den geçirilip kendisine gönderilen bu yasayı imzalayan Evren meseleyi Anayasa Mahkemesine taşımış, (Özdemir, 2014:267-268) 4 Ocak 1989 tarihinde 3511 sayılı Kanun'un 2. maddesi ile 2547 sayılı Kanun'un Ek 16. Maddesi hakkında Anayasa'ya aykırılık iddiasıyla Anayasa Mahkemesine iptal başvurusu yapmıştır (RG.05.07.1989/20216:15-41). Anayasa Mahkemesi de ek maddeyi anayasaya aykırılığı nedeniyle iptal etmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin bu kararı sonrası İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Bursa, Diyarbakır ve Malatya başta olmak üzere, çok sayıda şehirde protesto eylemleri yapılmıştır. Mahkemenin kararı bu yönde olsa da, Aralık 1989'da YÖK'ün Öğrenci Disiplin Yönetmeliğinin türbanı yasaklayan maddesini yürürlükten kaldırması ile türbanlı öğrencilerin derslere serbestçe girebileceği yönünde bir beklenti oluşmuştur. YÖK Başkanı Doğramacı'nın, üniversitelerin kendi düşüncelerine göre karar alacaklarını açıklaması, bu konuda yeni belirsizlikler ve karmaşa doğurmuştur. Bu açıklamanın ardından Bilkent, ODTÜ, Hacettepe, Ankara, Ege ve Dokuz Eylül gibi üniversiteler, türban yasağını sürdürme yönünde uygulamalara devam edeceklerini duyurmuştur (Ateş, 2018:599).

İrticanın bir ayağı olarak görülen türbanın kamusal alandan uzaklaştırılması konusunda, askerinin ve Cumhurbaşkanı'nın kesin tavrı olsa da iktidar bu konuda daha ılımlı bir söylem geliştirmiştir. Başbakan Özal: “... *İrtica meselesi bu kadar basit mi? Yani üç tane beş tane kız başını sardı diye Türkiye'de irticanı gelir?..*” (Özdemir, 2014:238) sözleri ile tüm yasakların karşısında olduğunu belirtmiş, Cumhurbaşkanı ise yapılanların haklılığını “... *üniversitelere giden, okula giden çocukların kıyafetini devlet tespit etmeye yetkilidir...*” (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri, 1987:160) sözleri ile savunmuştur.

Cumhurbaşkanı Evren ziyaret ettiği her üniversitede ve yaptığı her konuşmada bu konuya fazlasıyla değinmiş ve türbanın karşısında olduklarını açıkça belirtmiştir. Cumhurbaşkanı, iktidarın bu görüşlere katılıp katılmadığı ya da ne kadarına katıldığıyla da ilgilenmiş ve bu konuyu Başbakan ile yaptığı haftalık görüşmeleri de dâhil hep gündemde ve canlı tutmaya çalışmıştır.

Ancak Cumhurbaşkanlığı görevini devralan Özal, yıllar geçtikçe siyasi önemi ve krizleri büyüyen türban yasağının kaldırılmasını bu sefer Cumhurbaşkanı sıfatı ile meclise taşımıştır. 25 Ekim 1990 tarihinde mecliste tekrar gündeme gelen bu teklif 3670 sayılı Kanun olarak kabul edilmiştir (TBMM TD C:50, 1990:255-272). Bu Kanun'la, 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunu'na “yürürlükteki Kanunlara aykırı olmamak kaydıyla Yükseköğretim kurumlarında kılık ve kıyafet serbesttir” maddesi eklenmiştir (RG.28.10.1990/ 20679:1-4). SHP, kanunun iptali istemiyle Anayasa Mahkemesine başvurmuşsa da mahkeme 9 Nisan 1991 tarihli kararında iptal istemini reddetmiştir. Bu karar ile 1997 yılına kadar devam edecek olan üniversitelerde her türlü kılık kıyafet serbestliği başlamıştır. Hukuki olarak serbestlik başlasa da uygulamada bu durumun tersine hareket eden durumlar yaşanmaya devam etmiştir (Ateş, 2018:599).

3.5. Rabıta Olayı

Başbakan Özal ile Cumhurbaşkanı Evren'in irtica konusunda başının oldukça dertte olduğu günlerde ortaya çıkan Rabıta olayı, sadece Özal'ı değil, 12 Eylül ara rejimini yürüten o dönemin asker-sivil yöneticilerini hatta 12 Eylül öncesinin siyasetçilerini de içine alan bir tartışmaya dönuşmüştür.

Tartışmalara konu olan örgüt, merkezi Suudi Arabistan'da bulunan "*Rabıtat al-alam al-İslam*" (Dünya İslam Birliği) adlı örgüttür. Dışışleri Bakanlığından yapılan resmî açıklamada kuruluşun hedefi: "*İslâm Âlemi Birliği 1962 Mayıs ayında Mekke'de kurulmuştur. Başlıca amaçları, İslam ülkelerinin dünyaya anlatılması, İslam'a karşı tek taraflı görüşlere ve propagandaya karşı koymak, bütün dünyadaki Müslümanların çıkarlarını korumaktır. Bu çerçevede, birlik; Kur'an'ın çeşitli dillere tercümesi, okul ve cami inşası için çeşitli ülke ve kuruluşlara yardım yapılması, bazı ülkelere öğretmen ve vaiz gönderilmesi, konferans ve seminerler düzenlenmesi, İslam ülkeleri yararına olan konularda uluslararası girişimler yapılması gibi, muhtelif faaliyetlerde bulunmak*" (TBMM TD C:38,1987:541-568) olarak açıklanmıştır. 1962 yılında kurulan örgütün 1963 yılında Mekke şehrinde basılan tüzüğünde ise amaçları; "*İslam enternasyolizmi düşüncesini tüm İslam ülkelerine devlet sistemi olarak yaymak, İslamiyet'i dünyaya tanıtmak, hacca gidenler arasından seçtikleri kişileri İslam misyonerleri olarak yetiştirmek, İslamcı yayın organlarına maddi destek sağlamak, milliyetçilik ve ırkçılıkla mücadele etmek*" şeklinde açıklamıştır. Örgütün Brüksel'deki İslam Kültür Merkezi'ni finanse etmesinin yanında, İslamcı örgütlerin anapara kaynaklarından biri olduğu, 41 kişilik kurucu kadrosunda da iki Türk temsilci; MSP Şanlıurfa Milletvekili Salih Özcan ve AP Konya Milletvekili Ahmet Gürkan'ın yer aldığı iddia edilmiştir (Mumcu, 1995:88-89)^{xiii}.

Örgütün Türkiye ile ilişkisine vasıta olan, yurtdışına gönderilen din görevlileri olduğundan, kafalardaki soru, buna niçin ihtiyaç duyulduğu ve buna izin veren kararnameyi kimin ve hangi hükümetin imzaladığına yönelik olmuştur. Sabah Gazetesi 27 Mart 1987 tarihli haberinde, ilk irtibatın ve ödemelerin Bülent Ecevit'in Başbakanlığı döneminde olduğunu yazmıştır (Mumcu, 1995:436-445). Bu iddiayı kabul etmeyen Ecevit, imza tarihini daha eskilere götürerek, Çalışma Bakanlığı yaptığı 1960'lı yıllarda yurtdışında artmaya başlayan Türk işçi sayısına istinaden Belçika Hükümeti ve diğer yabancı devletlerin oradaki işçilere her konuda yardımcı olmak için din görevlilerini de kapsayan sosyal hizmet görevlileri çalıştırmak isteğini Türk Hükümetine bildirdiğini söylemiştir. Ayrıca Ecevit, maaşların Belçika hükümeti tarafından ödeneceği, denetimin ise Türk hükümetince yapılacağı, bu görevlilerin idari olarak izinli sayıldığı ve Belçika Hükümeti vasıtasıyla Rabıta'dan bir para ödemesi yapıp yapılmadığı hakkında bir bilgisi olmadığını da eklemiştir (Cumhuriyet, 28 Mart 1987:7)

Milliyet gazetesi, bu ödemelere dair ilk kararnamenin Demirel Hükümeti döneminde, 17 Ağustos 1980 tarihinde imzalandığını, 12 Eylül sonrası kurulan Ulusu hükümeti döneminde 28 Nisan 1981 tarihinde aynı amaçla bir kararname daha imzalandığını yazmıştır. Resmî Gazetede yayımlanmayan bu kararnamenin imzacıları olarak da dönemin hükümet üyeleri gösterilmiştir (Milliyet, 21 Mart 1987:7). Bakanlar Kurulunun, 17 Ağustos 1980 tarihinde aldığı karar ile 32; 28 Nisan 1981 tarihinde aldığı karar ile de 41 personel yurtdışına gönderilmiştir (Mumcu, 1995:272-273).

Demirel: "*Benimle görüştükleri doğrudur. Ben Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanıyım. Herkese kapım açıktır. Rabıta örgütü yöneticileri ile görüşmüş olmamın geçmişte de bugün de sakıncası yoktur. Rabıta örgütü yöneticileri vebalı mıydı ki ben onlarla görüşmeyeyim*" (Mumcu, 1995:268) diyerek görüştüğünü kabul etmiştir. Ayrıca kararnamede sadece din adamlarına ücretsiz izin ibaresinin bulunduğunu, ücrete dair bir şey olmadığını söyleyerek, sorumlunun kendi hükümeti olmadığını savunmuştur (Milliyet, 20 Mart 1987:7).

9 Şubat 1978-10 Kasım 1986 tarihleri arasında Diyanet İşleri Başkanlığı yapmış olan Tayyar Altıkulaç, Rabıta ile ilk bağlantının 1980 Mart ayında Kıbrıs'ta düzenlenen İslam Konferansı sırasında olduğunu ve Rabıta yetkililerinin Demirel azınlık hükümeti döneminde Ankara'da misafir edildiklerini söylemiştir. Maaşların Rabıta tarafından karşılanmasının Başbakan Demirel'e söylendiğini, onun da bunu sözlü olarak kabul ettiğini eklemiştir (Mumcu, 1995:235-236).

Tayyar Altıkulaç'ın: “*Olaydan Milli Güvenlik Konseyi'nin haberi var, Bakanlar Kurulu kararı çıkmıştır*” açıklaması da gözlerin hem dönemin Başbakanı ve MGK döneminde kabinede yer almış olan Özal'a, hem de Cumhurbaşkanı Evren'e çevrilmesine sebep olmuştur. 12 Eylül döneminin Başbakan Yardımcısı Özal: “*Binlerce kararname var. Yani o sıralarda o kadar çok kararname vardı ki öyle bir şey hatırlanması zor*” açıklaması ile durumun kendini bağlamadığına vurgu yapmıştır (Mumcu, 1995:209-223).

MGK döneminin Başbakanı Bülent Ulusu'dan da açıklama gecikmemiş, savunmasını: “*Bana bu konuda intikal etmiş bir olay yok. Onay da vermiş değilim böyle bir konuda. Kim nasıl yaptı bilemiyorum. Hayret ettim bende*” ve “*Başbakan olarak imzaladığım her kararname ve kararın maddi ve manevi bütün sorumluluğu bana aittir*” şeklinde yapmıştır (Mumcu, 1995:275).

MGK Genel Sekreteri Orgeneral Haydar Saltık ise yaptığı açıklama ile dışarıdaki imamların Rabita tarafından finanse edildiğini doğrulamıştır (Mumcu, 1995:222-223). Konya milletvekili Sabri Irmak ve 10 arkadaşının meclis araştırması açılmasına yönelik önergesine hükümet adına cevap veren Hasan Celal Güzel: “*...1983 Aralık'ında biz hükümete geldik. 1984 Ocak ayından itibaren, yurt dışındaki işçi sorunlarıyla ilgili bir komite kuruldu. Bu komitenin ilk tespiti Türkiye'nin mevcut durumlar itibariyle artık kendi devlet memurunun ücretsiz izinli de olsa parasını karşılayabilecek bir dış ödemeler ve bütçe seviyesinde olduğu idi. Bu tespiti yaptıktan sonra, mevcutların bir dönem (altı ay kadar) uzatılması yapılmış, Dünya İslam Birliği Teşkilatına ve diğer ilgili makamlara teşekkür edilerek, bundan sonra din adamlarımızın maaşını kendi bütçemizden karşılayacağımızı söylemişizdir. Nitekim, 1985 yılında çalışmalar sonuçlanmış ve 1 Temmuz 1985 tarihinden itibaren de, Dışişleri Bakanlığının, Türk-Varlığını Koruma ve Tanıtma kalemine gerekli tahsisatlar yapılarak, böylece şu anda 495 din adamı kadrosu tahsis edilmiş bulunmaktadır*” açıklaması yapmıştır (TBMM TD C:38, 1987:541-568).

Fakat Emin El Attas'ın 1987 yılında Cumhuriyet gazetesine yaptığı açıklamada: “*Durdurmadık, hala ödüyoruz. Ama Diyanet İşleri Başkanlığı kanalıyla değil. Avrupa'daki organizasyon aracılığıyla. Türk olup olmadıklarını bilmiyorum. Avrupa'daki imamlara para ödediğimizi biliyorum. Avrupa'da yüzlerce imam var. Her gün imam atıyoruz*” diyerek, amaçlarının dünyada şeriatı yaymak olduğunu da eklemiştir (Mumcu, 1995:321).

Rabita tartışmaları siyaset arenasında da sert tartışma ve suçlamalara sebep olmuştur. Muhalefetteki Sosyalist Halkçı Parti, 1987 yılında kararnamede imzası olup da o gün devlet görevinde bulunan kim varsa, özellikle de Cumhurbaşkanı Evren'in istifa etmesi gerektiğini savunmuş, sorumluların peşini bırakmayacaklarını eklemiştir (Milliyet, 21 Mart 1987:9). ANAP yönetimi SHP'nin bu açıklamalarını kınayan bir bildiri yayınlamıştır (Mumcu, 1995:292).

Rabita Olayına dâhil olan tüm görevliler farklı yönlerde açıklamalar yapsa da, Cumhurbaşkanı'nın açıklaması belirleyici olmuştur. Cumhurbaşkanı yaptığı açıklamada, Rabita olayını “Ehven-i Şer” olarak değerlendirmiş, ülkenin yetmiş Sent'e muhtaç olduğu o günlerde, yurtdışındaki örgütlerin zararlı faaliyetlerini engellemek için gönderilen din adamlarının özel bir sınava tabii tutulduklarını, gittikleri yerlerde şeriate dair bir istek ve propagandalarının olmadığını ve geri döndüklerini söylemiştir. Bu olay sonucunda laikliğin yıkılmadığını, Güneydoğu'daki eşkıyaya para ve silah yardımının da yurt dışından yapıldığını ve pişman olmadığını da açıklamalarına eklemiştir (Milli Gazete, 28 Mart 1987:1; Tercüman, 28 Mart 1987:1). Cumhurbaşkanı'nın bu açıklaması ile Rabita tartışmaları önemini kaybetse de irtica sayfalarında yer bulmaya devam etmiştir.

SONUÇ

1983 Kasım ayında yapılan seçimler ile tek başına iktidar koltuğuna oturan Turgut Özal, muhalefetin çok cılız olduğu bir mecliste iktidar olmuşsa da, asıl muhalefetin meclis dışında Çankaya'da olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Askerlerin demokratik olmayan bir süreçten gelip, demokrasiyi yeniden işler hale getirmeleri önemli bir gelişim olmakla birlikte, yönetimi devretmeden önce geride bıraktığı denetim araçları ile gerekli gördüğü durumlarda sivil siyasete müdahale etmeyi sürdürmüştür. Anayasal düzenlemeler, darbenin lideri Orgeneral Kenan Evren'in yetkileri genişletilmiş bir şekilde Cumhurbaşkanı olarak Çankaya'ya çıkarılması, darbenin beyin takımı denilebilecek kuvvet

komutanlarının Cumhurbaşkanlığı Konseyi adı verilen yeni bir kurum yoluyla etkinliklerini devam ettirmesi, devlet örgütü içerisinde etkinliği arttırılan Milli Güvenlik Kurulu ve varlığı korunan Yüksek Askerî Şura, yeni dönemde de askerin iktidarı denetleme araçları olmuştur.

Kuruluşundan itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nin hassas konularından olan ve çok partili hayatla birlikte siyasetçilerin seçim vaatleri arasında yerini alan dini özgürlükler konusu, Özal döneminde de bünyesine farklı sorunları ekleyerek gündemdeki yerini korumuştur. Ülkede irticaya göz yumulmasının kökenlerini 12 Eylül uygulamalarında gören laik kesime göre bunun devamını sağlayan ise Anavatan Partisi iktidarı ve Özal olmuştur. Burada eleştirilen konu biraz da Özal'ın muhafazakâr kimliği yanında, taşıdığı Nakşî gelenek olmuştur. Laik çevrelerce bu eleştiriler hem askeri rejim, hem de sonrasına yöneltirse de, Özal döneminde bu konu asker ile iktidarın en fazla sorun yaşadığı alan olmuştur.

Anayasa ile zorunlu bir hale getirilen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri, irtica-laiklik mücadelesinde önemli bir unsur olmuştur. Bu dersin zorunlu hale getirilmesi, 12 Eylül yönetiminin hayata geçirmek istediği daha itaatkâr bir nesil politikasının eğitim ayağı olarak görülmüştür. Bunun üzerinde bir de sayıları artan İmam-Hatip okulları ve Kur'an Kursları, irtica tehlikesinin toplumun her kesimini hedef aldığına yönelik vahameti arttırmıştır. Toplumun her kesim ve kurumunda iyiden iyiye hissedilen irticanın TSK'ye de sıçradığı iddiaları, laikliğin savunucusu olan bu kurumu harekete geçirmiş ve ihraçlar da peş peşe gelmiştir.

İrtica konusunda diğer önemli bir gündem, Milli Güvenlik Kurulu toplantılarına da konu olan ve asker ile sivil siyaseti karşı karşıya getiren türban konusu olmuştur. Yasal olarak kamusal alanda kullanılması yasak olan türban meselesinin meclise taşınması, taraflar arasındaki gerilimi daha da arttırmıştır. TSK ile hükümetin meseleye yaklaşımındaki farklılık sonrasında iktidarın hamleleri her seferinde Cumhurbaşkanı başta olmak üzere askerin kesin karşı tavrı ile karşılaşmış, kanun boyutu ile problemi çözmeye çalışan Başbakan Özal'ın her girişimi Cumhurbaşkanı vetosuna takılmıştır. Din Kültürü dersinin zorunlu olması, İmam-Hatip Okullarının ve Kur'an Kurslarının sayısının artması ya da türbanın kamuda serbest olması ile irticanın ülkede hâkim olmasının eşdeğer görülemeyeceği belli kesimlerce savunulsa da, 1980'li yılların ortasından itibaren askeri okullardan ve ordudan irticai örgütlere mensup olduğu gerekçesi ile atılan öğrenci ve askerlerin varlığı işi somutlaştırmıştır. Askerin devlet içerisindeki ağırlığı bu kadar barizken, irticai faaliyet olarak nitelenen olayların ülkede arttığına yönelik eleştiriler artmıştır. Bu eleştiriler karşısında TSK, bu grubun azınlık olduğuna inanmakla birlikte denetimlerini ve ihraçlarını sıkılaştırarak gelinen noktanın sorumlusu olmadığını göstermek istemiş ve sorumluluğu iktidara yüklemiştir. Ülkedeki konumu ve laiklik konusundaki tavrı düşünüldüğünde, ordunun bu konuda niçin daha etkin davranmadığı sorusu akla gelmektedir. Bu soruya verilebilecek en mantıklı cevap, bu yapılanmanın çok eskilere dayandığı ve uygun ortamı bulduğunda daha görünür bir hale geldiğidir. Zaten bu kadar köklü bir yapılanmayı tek seferde söküp atmak mümkün olmadığı gibi, bu duruma karşı yürütülen yoğun çalışmaların, bu kesimin tekrar yer altına inmesine sebep olduğu da ayrı bir gerçektir. Ayrıca yapılanma derinliği kestirilemeyen bu unsurların, o anda TSK içinde nerelerde yoğunlaştığı ve hangi makamlara geldiği de önemlidir.

TSK tarafından irticaya geçit verdiğine iyice kanaat getirilen ve siyaset arenasında rakipsiz Özal ve ANAP iktidarına karşı çare olarak siyasi yasakların kaldırılması görülmüştür. Ayrıca askerin üç yıllık iktidar döneminin ardından bıraktığı sıkı tedbirlerin gevşemeye başlaması da bu süreci hızlandıran bir etki yaratmıştır. Yasaklı eski siyasilerin siyasetten kopmadığı, sadece daha az görünür bir şekilde siyaset yaptıkları gerçeği herkes gibi askerin ve Cumhurbaşkanı'nın da dikkatinden kaçmamıştır. Artık ayrılıkların iyice derinleştiği ve rakipsiz olan Başbakan Özal ve ANAP iktidarının karşısına rakipler çıkarmanın günü geldiğine inanan Cumhurbaşkanı Evren, siyasi yasakların kaldırılması konusunu gündeme taşıyan kişi olmuştur.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- TBMM Tutanak Dergisi, C:1, B:2, 4 Aralık 1983- 6 Aralık 1983.
- TBMM Tutanak Dergisi, C:1, B:12, 24 Aralık 1983.
- TBMM Tutanak Dergisi, C.17, B:26, 16 Kasım 1988.
- TBMM Tutanak Dergisi, C.19, B:38, 10 Aralık 1988.
- TBMM Tutanak Dergisi, C:50, B:25, 25 Ekim 1990.
- TBMM Tutanak Dergisi, C:3, B:86, 7 Nisan 1987.
- TBMM Tutanak Dergisi, C:38, B:86, 7 Nisan 1987.
- RG.25.01.1980/16880 (M).
- RG.09.11.1982/17863.
- RG.30.03.1983/18003.
- RG.07.12.1981/17537.
- RG.27.12.1988/20032.
- RG.05.07.1989/20216.
- RG.9.11.1982/17863.
- RG.28.10.1990/ 20679.
- AHMAD F. (2006). Bir Kimlik Peşinde Türkiye (Çev.) KARADELİ S. C., Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- AHMAD F. (1995) Modern Türkiye'nin Oluşumu, (Çev.) ALAGON Yavuz, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- AROL E. (1989). Özal'a Laf Söyletmem Arkadaş, Say Yayınları, İstanbul.
- AYVERDİ İ. - TOPALOĞLU A., (2007). Kubbealtı Lügatı Türkçe Sözlük, Kubbealtı, İstanbul.
- BARLAS M. (1994). Turgut Özal'ın Anıları, Sabah Kitapları, İstanbul.
- BİRAND M. A. - YALÇIN S. (2009). The Özal; Bir Davanın Öyküsü, Doğan Kitap, İstanbul.
- BORATAV K. (1988). Türkiye İktisat Tarihi, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- CEMAL H. (1989). Özal Hikâyesi, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- CEMAL H. (2010). Türkiye'nin Asker Sorunu: Ey Asker Siyasete Karışma, Doğan Kitap, İstanbul.
- ÇAVDAR T. (2013). Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950'den Günümüze, İmge Kitabevi, Ankara.
- ÇÖLAŞAN E. (1983). 24 Ocak: Bir Dönemin Perde Arkası, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- ÇÖLAŞAN E. (1989). Turgut Nereden Koşuyor, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- DOĞAN K. (1994). Turgut Özal Belgeseli, Türk Haberler Ajansı Yayınları, Ankara.
- DOĞAN Y. (1985). Dar Sokakta Siyaset (1980-1983), Tekin Yayınevi, İstanbul.
- DONAT Y. (1987). Yavuz Donat'ın Vitrininden 3 (1983-1987), Bilgi Yayınevi, Ankara.
- DUMAN M. Z. (2010). Türkiye'de Liberal Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal, Kadim Yayınları, Ankara.
- EMİN F. (Yayın Yılı Belirtilmemiş). Turgut Özal (1983-1993), Risale Yayınları, İstanbul.
- EVREN K. (1991). Kenan Evren'in Anıları, C.4, Milliyet Yayınları.
- EVREN K. (1991). Kenan Evren'in Anıları, C.5, Milliyet Yayınları.

- EVREN K. (1991). Kenan Evren'in Anıları, C.6, Milliyet Yayınları.
- GÖKMEN Y. (1992). Özal Sendromu, Verso Yayınları, Ankara.
- Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (12 Kasım 1979-9 Kasım 1989), C.7, (2013). TBMM Basımevi, Ankara.
- KOZANOĞLU C. (2015). Cilalı İmaj Devri: 1980'lerden 90'lara Türkiye ve Starları, İletişim Yayınları, İstanbul.
- LEWİS B. (1988). Modern Türkiye'nin Doğuşu, (Çev.) Metin K., TTK Yayınları, Ankara.
- MUMCU U. (1995). Rabıta, Tekin Yayınevi, Ankara.
- ORAN B. (2010). Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1980-2001), C.2, İstanbul.
- ÖZDALGA E. (1998). Modern Türkiye'de Örtünme Sorunu Resmi Laiklik ve Popüler İslam, (Çev.) Yavuz A., Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- ÖZDEMİR H. (1989). Rejim ve Asker, Afa Yayınları, İstanbul.
- ÖZDEMİR H. (2014). Turgut Özal, Doğan Kitap, İstanbul.
- TEKEREK M. (2013). 12 Eylül ve Ekonomi Politikaları, Berikan Yayınevi, Ankara.
- TOKATLI O. (1999). Kırmızı Plakalar: Türkiye'nin Özallı Yılları, Doğan Kitap, İstanbul.
- TUŞALP E. (1994). Şeriat A.Ş., Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (9 Kasım 1986- 9 Kasım 1987), (1987). T.B.M.M. Basımevi, Ankara.
- ZÜRCHER E. J. (2010). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi (Çev.) Yasemin S., İletişim Yayınları, İstanbul.

Makaleler

- "12 Eylül Yönetimi Diyanetten Görüş İstemişti", Tercüman, 8 Ocak 1987.
- AKYOL T. (1987). "Türban, Fetva ve Demokrasi", Tercüman, 6 Ocak.
- AKYÜZ, İ. (2017). "Türkiye'de Uygulanan Din Politikaları İçin Bir Tipoloji Denemesi", Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 5(1): 143-164.
- ALTAŞ, N. (2002). "Türkiye'de Zorunlu Din Öğretimini Yapılandıran Süreç, Hedefler ve Yeni Yöntem Arayışları (1980-2001)", Dini Araştırmalar, 4: 145-168.
- ATEŞ, S. (2018). "12 Eylül 1980 Darbesi ile 28 Şubat 1997 Darbesi Arasında Din-Siyaset İlişkileri ve Din Eğitimi Politikaları", Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 6(13): 586-607.
- BENLİ, F. (2011). "1964-2011 Türkiye'de ve Dünyada Başörtüsü Yasağı Kronolojisi", ankara.mazlumder.org İstanbul.
- ÇAKIR, R. (1995). "İslâmcılar ve Sistem", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 13. Cilt, İstanbul.
- İNAL, K. (1998). Türkiye'de Ders Kitaplarında Demokratik ve Milliyetçi Değerler: 27 Mayıs ve 12 Eylül Dönemlerine İlişkin Bir İnceleme, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KARA İ. (1996). "12 Eylül Sonrası Din", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 12. Cilt, İstanbul.
- KESGİN S. (2011). "Cumhuriyet Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Ahlak Eğitimi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 52 (1): 209-238.

- KÖKER L. (1996). “Anavatan Partisi”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 15. Cilt, İstanbul.
- LAÇİNER Ö. (1996). “12 Eylül Sonrası Din”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 12. Cilt, İstanbul.
- MERTER F., KARTAL Ş. (2013). “1967’den Günümüze Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri Öğretim Programlarında Atatürkçülük ve Türk Kültürü Konuları”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 28:1-26.
- MUMCU U. (1987). “Türban ve Fes”; Cüneyt A. (1997). “Adana Toplantısı”, Cumhuriyet, 8 Ocak.
- OKÇABOL R. “Eğitimde1980’liYıllar”,s.62-63,<http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/viewFile/6012/2139> (15.01.2021).
- OKÇABOL R. (1996). “Türkiye’de Eğitim”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 12. Cilt, İstanbul.
- ÖCAL M. (1998). “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7(7): 241-268.
- TORUK İ. (2011) “Türkiye’de Başörtüsü Sorunu ve Yazılı Medyada Sunumu”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 30:483-514.
- TÜRKÖNE M. E. (1996). “İmam-Hatip Liseleri”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 12. Cilt, İstanbul.
- TUŞALP E. (1994). Şeriat A.Ş., Bilgi Yayınevi, Ankara.
- ULUÇ A. V. (2014). “Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal’ın Siyasi Düşüncesi”, Yönetim Bilimleri Dergisi, 12(23):107-140.
- YETKİN Ç. (1990). “12 Sonrası ve İrtica: Laiklikten Ödün mü Verildi?”, Milliyet, 30 Nisan.
- YETKİN Ç. (1990). “12 Sonrası ve İrtica: Laiklikten Ödün mü Verildi?”, Milliyet, 1 Mayıs.

Sürelî Yayınlar

- Milliyet, 6 Aralık 1983, s.1,7.
- Milliyet, 8 Aralık 1983, s.6.
- Milliyet, 4 Aralık 1985, s.7.
- Milliyet, 3 Aralık 1986, s.9.
- Nokta Dergisi, 28 Aralık 1986, s.22-23.
- Milliyet, 13 Aralık 1986, s.11.
- Tercüman, 2 Ocak 1987, s.3.
- Hürriyet, 8 Ocak 1987, s.15.
- Haftaya Bakış, 11 Ocak 1987, s.17.
- Milliyet, 15 Ocak 1987, s.9.
- Hürriyet, 16 Ocak 1987, s.14.
- Milliyet, 16 Ocak 1987, s.9.
- Milliyet, 19 Ocak 1987, s.8.
- Milliyet, 21 Ocak 1987, s.8.
- Nokta Dergisi, 22 Şubat 1987, s.13-14.
- Milliyet, 20 Mart 1987, s.7.
- Milliyet, 21 Mart 1987, s.7-9.

Milliyet, 26 Mart 1987.

Cumhuriyet, 28 Mart 1987, s.7.

Milli Gazete, 28 Mart 1987, s.1.

Tercüman, 28 Mart 1987, s.1.

Nokta Dergisi, 12 Temmuz 1987, s.30-31.

Milliyet, 6 Ağustos 1989, s.8.

Milliyet, 19 Ağustos 1988, s.6.

İnternet Kaynakları

<http://www.yzk.gov.tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007> (22.08.2020).

<http://www.yzk.gov.tr/1983-2007-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008> (23.02.2020).

<https://timav.org.tr/imam-hatip-okullari-tarihcesi/> (15.01.2021).

Mehmet A. B. (2017). “12 Eylül Belgeseli 8. Bölüm: 12 Eylül’ün Bilançosu (32. Gün Arşivi)”,
<https://youtu.be/26um-AtmYa> (23.09.2019).

Mehmet A. B. (2017). “12 Eylül Belgeseli: 9. Bölüm Demokrasiye Dönüş (32. Gün Arşivi)”,
<http://youtu.be/3UBjF4aaMgor> (22.01.2020).

EXTENDED SUMMARY

Although Turgut Özal, who came to power alone with the elections held in November 1983, came to power in a parliament where the opposition was very weak, the fact that the main opposition was in Çankaya outside the parliament should not be ignored. Although it is an important development that the soldiers came from an undemocratic process and made democracy work again, he continued to intervene in civilian politics when he deems necessary, with the control tools he left behind before handing over the administration. Constitutional arrangements, the appointment of General Kenan Evren, the leader of the coup, to Çankaya as the President with expanded powers, the continuation of the activities of the force commanders, who can be called the brain team of the coup, through a new institution called the Presidential Council, the National Security Council, whose effectiveness was increased within the state organization, and the existence of the protected The Supreme Military Council has been the military's means of controlling the power in the new period.

The issue of religious freedoms, which has been one of the sensitive issues of the Republic of Turkey since its establishment and took its place among the election promises of politicians with the multi-party life, kept its place on the agenda by adding different problems to its structure during the Özal period. According to the secular segment, who saw the roots of condoning reactionism in the country in the September 12th practices, it was the Motherland Party government and Özal who ensured its continuation. The subject that was criticized here was Özal's Nakşi tradition as well as his conservative identity. Although these criticisms were directed by secular circles both to the military regime and after it, this issue was the area where the military and the government had the most problems during the Özal period.

Religious Culture and Moral Knowledge courses, which were made compulsory by the Constitution, have been an important element in the struggle for reactionism and secularism. Making this course compulsory was seen as the educational pillar of a more obedient generation policy that the 12 September administration wanted to implement. On top of that, the increasing number of Imam-Hatip schools and Qur'an courses has increased the gravity that the danger of reaction is targeting all segments of the society. The claims that the reactionary reaction, which was felt in every segment and institution of the society, spread to the Turkish Armed Forces as well, mobilized this institution, which is the defender of secularism, and dismissals came one after another.

Another important agenda on the subject of reaction was the headscarf, which was also the subject of the National Security Council meetings and brought the military and civilian politics against each other. The fact that the headscarf issue, which is legally forbidden to be used in the public sphere, was brought to the parliament further increased the tension between the parties. After the difference in the approach of the TAF and the government to the issue, the government's moves were met with the absolute opposition of the military, especially the President, and every attempt of Prime Minister Özal, who tried to solve the problem with the dimension of law, was vetoed by the President. Although it is argued by certain segments that the compulsory Religious Culture course, the increase in the number of Imam-Hatip Schools and Qur'an Courses, or the fact that the headscarf is free in public cannot be seen as equivalent to the dominance of reactionism in the country, since the mid-1980s, the reason being that he is a member of reactionary organizations from military schools and the army. The presence of students and soldiers expelled with the army embodied the work. While the weight of the military in the state is so obvious, there has been increased criticism that the events described as reactionary activities have increased in the country. In the face of these criticisms, the TAF, believing that this group is a minority, wanted to show that it was not responsible for the point reached by tightening its controls and expulsions, and put the responsibility on the government. Considering its position in the country and its attitude towards secularism, the question of why the army did not act more effectively on this issue comes to mind. The most logical answer that can be given to this question is that this structure is very old and becomes more visible when it finds the appropriate environment. It is not possible to dismantle such a deep-rooted structuring in one go, and it is another fact that the intense work carried out against this situation has caused this section to go underground again. In addition, it is important where these elements, whose depth of structuring cannot be predicted, are concentrated in the TAF at that time and to which authorities they come.

It has been seen that the removal of political bans as a remedy against the unrivaled Özal and ANAP government in the political arena, which was thoroughly believed by the TAF to allow reactionaryism. In addition, the relaxation of the strict measures that the military left after the three-year ruling period had an effect that accelerated this process. The fact that the banned ex-politicians did not break away from politics, but only engaged in politics in a less visible way, did not escape the attention of the military and the President, like everyone else. President Evren, who believes that it is time to raise rivals against Prime Minister Özal and the ANAP government, where the divisions are deepening and the power of ANAP is unrivaled, has been the person who brought the issue of the removal of political bans to the agenda.

SONNOTLAR

ⁱ Emin Çölaşan, bu kitabında Turgut Özal'ın annesinin Alevi kökenli olduğu bilgisini verse de ailenin bu bilgiye itirazı sebebiyle, Turgut'un Serüveni kitabının 28. sayfasında bu bilgiyi veren kişinin yanlış bilgi verdiğini ve anne Hafize Özal'ın Alevi kökenli olmadığını yazmıştır. (Emin Çölaşan, *Turgut'un Serüveni*, Tekin Yayınevi, Ankara, 1991)

ⁱⁱⁱ Bu seçimde AP,%52,9 oy alarak tek başına iktidar olmuştur.

^{iv}Demirel Başbakan olduktan sonra Eİİİ'de Genel Müdürlük yapan İbrahim Deriner'i Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'na getirince ondan boşalan göreve Özal talip olmuştur. Fakat Özal'ın bu talebi reddedilmiş ve bu red cevabının üzerine Özal DPT'ndeki müsteşarlık görevinden istifa etmesinin ardından 1966 yılında Başbakan Demirel'in müsteşarlığı görevine getirilmiştir. (Bakınız: Çölaşan, *Turgut Nereden Koşuyor*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1989, s.34-36.)

^v Turgut Özal'ın 1974-1979 arası özel sektörde, 01.01.1974-30.02.1975: BOSSA, 01.03.1975-31.08.1975: Hacı Ömer Sabancı Holding, 01.09.1975-31.12.1978: Çelik Endüstri T.A.Ş. , 01.01.1979-01.08.1979: Elektro Metal Sanayinde çalışmıştır. (Bkz: Hikmet Özdemir, *Turgut Özal*, Doğan Kitap, İstanbul 2014, s.83.)

^{vi} TÜSİAD, Ecevit Hükümeti'ne TL için yeni bir kur ayarlaması ve vergi kanunu, KİT'e sağlanan nakit desteğinin azaltılması ve fiyat-ücret dengesinin sağlanmasını kapsayan dört maddelik tavsiyeyi sunmuştur. (Meltem Tekerek, *12 Eylül ve Ekonomi Politikaları*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2013, s.99.)

^{vii} Evren: "Açıkça söyleyeyim en iyi adaylar Anavatan Partisindedir. Kendimizi zorladık Turgut Sunalp'in partisinden daha fazla veto yemesi için biraz daha ilave etmek suretiyle onu öne geçirdik" sözleri ile ANAP vekillerini veto etmekte ne kadar zorlandıklarını açıklamıştır. (Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Belgeseli: 9. Bölüm*, (12.05.2022).

^{viii} Dünya, devlet ve din işlerinin ayrılığı, laisisizm. Laik, dünya işlerini ve devlet yönetimini dinden ayrı tutan dünya işlerine dini otoriteyi karıştırmayan kimse veya düşünce. (Ayverdi-Topaloğlu, Kubbealtı Lügatı Türkçe Sözlük, Kubbealtı, İstanbul 2007, s.677.) Türkçüğün önde gelen ideologlarından Ziya Gökalp'ın Fransızca olan laik deyimini anlatmak için, dinsiz anlamına gelen "la-dini" sözcüğünü seçmesi laikliğin talihsizliğinin başlangıcı olmuştur. (Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, TTK Yayınları, Ankara 1988, s.399.)

^{ix} 1973 yılında yapılan siyasi genel seçimlerden sonra kurulan CHP-MSP koalisyon hükümeti protokolünde: "Çocuklarımıza töre ve geleneklerimizle milli hasletlerimize uygun ahlak kaideleri öğretilmesi gayesi ile ilk ve ortaöğretime mecburi ahlak dersleri konulacaktır. Bu dersleri okutacak öğretmenlerin gerekli vasıfları taşmasına özel bir önem verilecektir" kararına varılmıştır. Doğrudan milli değerler öne çıkarılıp milli ahlaka dayalı bir ahlak öğretimin hedeflenerek 1974-1975 öğretim yılından itibaren, ilkokulların 4. sınıfından başlayarak lise 2. sınıfa kadar 7 yıl boyunca haftada 1 saat ve zorunlu olarak Ahlak Dersleri okutulacağı okullara bildirilmiştir. 1976-1977 öğretim yılından itibaren ise bu ders liselerin 3. sınıflarına da yaygınlaştırılarak isteğe bağlı Din Bilgisi dersinin yanında bir de toplam 8 yıl boyunca zorunlu olarak okutulacak Ahlak Dersi müfredata konmuştur.

^x Geleneksel olarak "başörtüsü" denen baş bağlama şeklinin Fransızca "türban" kelimesi ile yer değiştirmesi 12 Eylül darbesi sonrasında Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığına atanan İhsan Doğramacı'nın eseridir. (İbrahim Toruk, "Türkiye'de Başörtüsü Sorunu ve Yazılı Medyada Sunumu", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı ve Cilt belirtilmemiş, s.485.)

^{xi} İstenen fetva üzerine Din İşleri Yüksek Kurulu 3 Aralık 1980 tarihinde, yasağın hürriyete müdahale olacağı yönünde görüşünü bildirmiştir.

^{xii} 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanununa eklenen 16.madde ile: "Yükseköğretim kurumlarında, dersane, laboratuvar, klinik, poliklinik ve koridorlarında çağdaş kıyafet ve görünümde bulunmak zorunludur. Dinî inanç sebebiyle boyun ve saçların örtü veya türbanla kapatılması serbesttir" kararı alınmıştır.

^{xiii} Rabıta diye bilinen örgütün tabela adı: "El Emanet-ül Ameli Rabıtatil Âlem-il İslami"dir. İngilizce olarak da "Word Muslim League" adı kullanılmıştır. (Milliyet, 26 Mart 1987, s.9)